

8. Сухомлинський В. О. Про виховання всебічно розвиненої особистості / Сухомлинський В. О. // Вибрані твори : в 5 т. – Т. 1. – К. : Рад. школа, 1976. – С. 55–208.

9. Сухомлинський В. О. Як любити дітей / Сухомлинський В. О. // Вибрані твори : в 5 т. – Т. 5. – К. : Рад. школа, 1977. – С. 299–301.

Анотація

Н.В.Казакова

Морально-етический портрет учителя начальных классов в педагогических взглядах

В.А.Сухомлинского

В статье на основе анализа педагогических трудов В.А.Сухомлинского сложено морально-этический портрет учителя начальных классов; определены моральные качества современного педагога..

Ключевые слова: учитель начальных классов, его моральные качества: человечность, уважение и любовь к детям, сердечность, требовательность.

Annotation

N.V.Kazakova

A Moral and Ethic Portrait of the Elementary School Teacher in V.O.Sukhomlyns'kyi's Pedagogical Views

On the basis of analysis of the V.O.Sukhomlyns'kyi works the author of the article made up a moral and ethic portrait of the elementary school teacher. The moral qualities are defined.

Key words: a teacher of elementary school, teacher's moral qualities: humanity, respect and love to children, warmth and fastidiousness.

Дата надходження статті:

„29” серпня 2011 р.

УДК 378.14+373.31

І.В.КАЗАНЖИ,

кандидат педагогічних наук, доцент

(м.Миколаїв)

Формування духовно-творчого потенціалу майбутніх учителів початкових класів

У статті розкрито основні поняття духовного розвитку сучасного студентства; окреслено шляхи, форми та методи формування духовного потенціалу майбутніх учителів початкових класів.

Ключові слова: духовна культура, творчий потенціал, виховне середовище, гуманістична спрямованість виховного процесу, особистісна готовність майбутніх учителів початкових класів.

Постановка проблеми в загальному вигляді... Сучасні культурні процеси, що виступають могутнім фактором у розв'язанні глобальних проблем нашого суспільства, детермінують пошук джерел формування духовного потенціалу майбутніх фахівців освіти, виховання духовності, духовної культури студентів.

Аналіз досліджень і публікацій... У сучасний період проблему духовної культури молоді у соціально-філософському аспекті досліджують В. Андрущенко, А. Бичко, І. Бичко, І. Бойченко, М. Воронін, Г. Горак, В. Загороднюк, В. Лісовий, М. Мокляк, В.Шеломенцев, В. Шинкарук; у психологічному – І. Бех, О. Губенко, Т. Кириленко, О. Колісник, Ж. Маценко, Н. Шаварська; у педагогічному – Ш. Амонашвілі, А. Бойко, А. Богуш, Є. Бондаревська, О. Воропай, С.Карпенчук, А. Кузьмінський, В. Лозова, В. Омеляненко, Г. Троцько, О. Савченко.

Аналіз філософської, психолого-педагогічної літератури дозволив констатувати, що духовна культура як суспільства, так і окремої особистості змінюється під впливом нових об'єктивних і суб'єктивних чинників, набуває нових якостей, характеристик, розкриття суті яких і є предметом подальших наукових пошуків.

Так, філософський словник соціальних термінів пропонує таке визначення: „Духовна культура – сукупність звичаїв, цінностей і норм, що регулюють життя людини – її ставлення до себе, до інших людей, до світа в цілому” [1, с.267].

Л. Л. Бутенко під духовною культурою розуміє: „...мінімально необхідний комплекс загальнокультурних знань, ідей, ціннісних уявлень, універсальних способів пізнання, мислення, форм практичної діяльності, без оволодіння якими неможливі взаєморозуміння, взаємодія людей, гармонія особистості і суспільства” [2].

Новий тлумачний словник української мови визначає духовну культуру як таку, що „зв'язана з внутрішнім життям людини, моральним світом її” [3, с.628]. З'ясування поняття духовної культури вимагає уточнення поняття „духовність”. Так, психологічний словник визначає:

„Духовність – вищі сторони внутрішнього світу, що виявляються у людяності, сердечності, доброті, щирості, відкритості для інших людей. Духовність базується на широті поглядів, ерудиції, культури, загальному розвитку особистості. Втрата духовності рівнозначна втраті людяності. Духовність може бути усвідомленою як прояв інтелігентності. Може бути частково неусвідомлена – про таку людину говорять: сердечний, добрий, щирий від природи” [4, с.130].

Формулювання цілей статті... Метою нашого дослідження є визначення ролі і місця духовної культури в особистісній готовності майбутніх учителів початкових класів до виховної роботи, окреслення основних шляхів розвитку духовного потенціалу студентів.

Виклад основного матеріалу... Одним із найважливіших джерел формування духовної культури студентства виступає навчальний процес у вищому навчальному закладі, інтелектуальне життя молоді. „Інтелектуальне життя школи немислиме без тих тонких взаємин, в яких людина відкривається перед людиною як велике духовне багатство”, – наголошував В. О. Сухомлинський. „Обмін духовними багатствами починається вже на уроці. Готуючись до читання реферату, розповідаючи зміст прочитаного, молода людина переживає радість віддачі своїх духовних сил... Обмін духовними багатствами набуває характеру творчості” [5, с.140].

Організація якісного інтелектуального життя студентів неможлива у відриві від виховання моральної та високодуховної спрямованості особистості майбутнього педагога. Недоліки виховної роботи зі студентами негативно відбиваються на їхньому духовному розвитку. „За умов цілеспрямованого виховання, – зазначає Ж. Масенко, – духовні ціннісні орієнтації можуть набуті більш високої форми – перетворитися на духовні потреби, тобто внутрішні спонуки до різних видів духовної діяльності (пізнавальної, естетичної, комунікативної). На відміну від інших видів діяльності, духовна визначається не прагматичними цілями, а спрямована на задоволення безкорисливих духовних потреб (у знаннях, спілкуванні, любові, моральному задоволенні)” [6, с.11].

У вищому навчальному закладі відбувається процес залучення молоді до загальнолюдських моральних та естетичних цінностей, таких як добро, краса, істина, любов, гармонія, духовність. Гуманістичний напрямок у розв’язанні глобальних проблем вищої освіти передбачає передусім виховання гуманістичного типу особистості студента, орієнтованого на творче перетворення соціальної дійсності і саморозвиток. Найважливішим критерієм гуманізації вищої освіти стають не стільки набуті знання, уміння та навички, скільки усвідомлення й прийняття кожним студентом гуманістичних ідеалів, прагнення до постійного самовдосконалення.

Гуманістична спрямованість виховного процесу в інституті педагогічної освіти пов’язана з формуванням творчої активності майбутнього педагога початкової школи, здібності до свідомої діяльності за законами добра і краси. Духовна культура вчителя відбиває здатність його до грамотного, вільного і повного сприйняття та аналізу різноманітних явищ реальної дійсності, умінні адекватно оцінювати й класифікувати її, а головне – будувати педагогічну діяльність відповідно до соціально значущих норм людяності і краси.

Глибокі знання, високодуховна ерудиція стимулюють виникнення різнобічних інтересів у вихованців, а наявність естетичних почуттів допомагає вчителю не лише зрозуміти, а й відчутти переживання учнів, розібратися у внутрішніх мотивах поведінки дітей, піднятися у ставленні до учнів на рівень „розумних почуттів” [7, с.11].

Чим вищий рівень духовної культури людини, тим яскравіша індивідуальність її носія. На формування духовної культури людини впливають індивідуальні особливості особистості, її соціальне положення, рівень освіти, мікросередовище, джерела інформації, попередній досвід спілкування з мистецтвом. Нам необхідно було з’ясувати поєднання означених факторів, ступінь впливу кожного з них, що допоможе грамотно побудувати програму виховної роботи зі студентами.

Серед актуальних завдань формування духовної культури майбутніх учителів початкових класів сьогодні можна вважати такі: необхідність використання духовно-культурного потенціалу різноманітних навчальних дисциплін; раціональне використання різноманітних форм навчально-виховного процесу в духовно-культурній освіті студентів; необхідність факультативного вивчення курсів теорії культури і естетики; розвиток у студентів культурно-естетичних потреб; використання виховних резервів національної культури і мистецтва. Духовно-культурну підготовку студентів можна розглядати як умову розвитку їх професійно-педагогічної творчості, умову формування інтелігентності. Істинна інтелігентність відзначається не рівнем одержаної освіти, не характером професійної підготовки, а ціннісними орієнтаціями особистості.

Одним із важливих завдань духовного виховання майбутніх учителів є формування духовно-моральної активності студентів. Духовно-моральна активність має різні форми прояву: спонукає до систематичного спілкування з прекрасним, високоморальним; прагнення відстоювати свої морально-етичні погляди; здібність діяти на основі принципів моралі і людяності. Духовно-моральна активність у навчальному процесі досягається добором змісту моральної освіти,

евристичними методами навчання, емпатією, емоційністю, вільним вибором окремих гуманітарних дисциплін. Засобами включення студентів у процес пошуку морально-етичних знань виступають проблемні питання на лекціях, система самостійних робіт з питань історії і теорії всесвітньої та національної культури, гуманістичного виховання, дослідницькі завдання в навчальній та позааудиторній діяльності студентів.

Розвиток творчого потенціалу майбутніх учителів – суть і мета духовного виховання. Моральна свідомість не тільки віддзеркалює етичні боки життя, вона формує в особистості стійку потребу у творчості. Творчість – форма самоутвердження людини, його самодіяльності і саморозвитку. Творча діяльність за своєю сутністю духовна, тому що в процесі її досягається гармонія світу, його краса. Виховання творчості – це розвиток самостійності, активності особистості, уміння діалектично мислити і діяти співвідносно з ідеалами.

На думку І. Беха, у вихованні в особистості морально-духовної цінності істотним є відношення, яке складається між спонукою за емоційним переживанням і об'єктом цього переживання. Завдання педагога – спрямовувати методичну роботу на формування у вихованця суб'єктивної значущості самої морально-духовної вимоги, яка поєднується у внутрішньому плані з узагальненим завданням про об'єкт емоційного переживання. Тоді, наприклад, милосердя й характеризуватиме духовність особистості. Морально-духовне виховання неможливе без відповідного ідеалу, за яким твориться модель особистості. Досягнення такої моделі вимагає від особистості спрямованої роботи над собою, подолання внутрішнього опору, який буває доволі сильним. Тому особистість має максимально активізувати всі свої внутрішні резерви, спрямувати їх у практичне русло. Тільки за цієї умови вона зможе виховати в собі орієнтир до постійного морально-духовного піднесення [8, с.27].

Духовно-творчий потенціал студентів формується найбільш ефективно при систематичному зануренні у спілкування, у процесі самостійної художньої творчості. Духовно нерозвинений індивідуум сильно програє як сила творча, для нього характерний формально-догматичний тип інтелекту, що свідчить про недостатній розвиток уяви, творчих здібностей, творчого сприймання дійсності.

Творчий процес – важливий засіб самопізнання, тому що все, що створено людиною, наділено конкретною людською суб'єктивністю. Продукт творчості знаходиться у прямій залежності від багатства культури, а також ступеня і якості його вираження. Без цього не може бути творчості. Тому для того, щоб формувати творчу особистість, духовно окрилену особистість майбутнього вчителя треба намагатись дати їй можливість вільно виражати свою творчу індивідуальність.

Ж. Маценко зазначає, що духовність є складним гармонійним поєднанням певних психічних та особистісних якостей людини і визначає такі складові вияву духовності: потребово-ціннісний компонент, що містить духовні потреби та духовні ціннісні орієнтації; пізнавально-інтелектуальний компонент, який представлений такими особливостями розумової сфери, як спостережливість, допитливість, глибина, самостійність, критичність мислення; волевий компонент духовності (цілеспрямованість, наполегливість, самовладання, саморегуляція); учинково-діяльнісний компонент духовності – здійснення духовного саморозвитку і духовної діяльності; гуманістичний компонент духовності – ставлення людини до будь-якої форми життя як вищої цінності; естетичний компонент духовності – прагнення людини до краси [6, с.11].

Зазначені складові духовності можна розглядати як психологічні орієнтири у процесі начально-виховного процесу інституту педагогічної освіти. Їх цілеспрямоване формування є одним із завдань духовного розвитку особистості. Шляхи духовно-морального розвитку студентів дуже різноманітні. Викладачами інституту педагогічної освіти Миколаївського державного університету імені В. О. Сухомлинського віддається перевага тим, за допомогою яких в основному відбувається формування моральних та естетичних поглядів і переконань студентів, гармонійної картини світу, гуманного ставлення до дійсності:

- створення духовно-моральних ситуацій, що вимагають особистої оцінки (обговорення одержаних вражень в обстановці довірливої бесіди, вільного вираження особистих оцінок);
- накопичення морально-етичного досвіду (духовно-культурний досвід складається в процесі вивчення усіх навчальних дисциплін в інституті педагогічної освіти; світоглядне значення має засвоєння таких понять, як „прекрасне”, „високоморальне”, „високопорядне”, „благородне”, „духовне” тощо);
- включення студентів в творчо-художню діяльність в рамках благодійної програми „Твори добро” (збір коштів та іграшок для онкохворих дітей, культурні програми для Будинку дитини, Будинку людей похилого віку);
- введення естетичних елементів в організацію навчально-виховного процесу (оздоблення студентських аудиторій, організація виставок творчих робіт студентів);
- виховання моральних почуттів (в почуттях людини віддзеркалюється розвиток людини, і

чим вища його моральна вихованість, тим вищий ступінь сформованості духовно-моральних почуттів);

- формування морального ідеалу (сформованість морального ідеалу є показником результативності духовного розвитку особистості).

Викладачі інституту педагогічної освіти, які творчо поєднують процес навчання і виховання на лекціях, практичних заняттях і в позааудиторний час (кураторська робота, діяльність науково-творчих гуртків, проблемних груп), програмуючи весь комплекс навчальних і наукових виховних завдань в системі різноманітних видів діяльності студентів, домагаються використання всіх навчальних дисциплін для формування високоморальних почуттів та духовних цінностей майбутніх педагогів.

Могутнім засобом духовного розвитку молоді, їх творчого потенціалу виступає мистецтво, активне засвоєння студентами здобутків світової та вітчизняної художньої культури. Специфіка мистецтва допомагає студентам безпосередньо захоплюватись живими витокami світової культури: пісні, народні промисли, класична музика, живопис, графіка, скульптура тощо. Саме твори мистецтва звеличують людину як творця, утворюють духовний зв'язок між поколіннями. На нашу думку, в процесі гуманізації вищої педагогічної освіти предметам естетичного циклу належить центральне місце в становленні духовності особистості майбутніх вчителів початкових класів. Висока емоційність, яка характерна для студентів інституту педагогічної освіти, впливає на формування духовно-культурного світогляду і передбачає широке використання засобів мистецтва в педагогічному процесі.

Принцип національної свідомості виховання передбачає використання в єдності загальнолюдського і національного надбання в духовному вихованні студентів, оскільки майбутнє суспільства залежить від духовності кожної людини, її соціальних орієнтирів. Під час викладання дисциплін психолого-педагогічного циклу досвідчені викладачі виховують у майбутніх учителів інтерес до національної культури, народних традицій, народних обрядів і календарних звичаїв. Це сприяє формуванню естетичних смаків, національної самосвідомості, гордості за свій народ, любові до рідного краю. Вихованню патріотичних почуттів студентів сприяє активна краєзнавча робота (відвідування музеїв міста і області, вивчення історії міста, ознайомлення з історико-біографічними нарисами видатних земляків).

Основною метою духовного розвитку студентів, на наш погляд, є становлення людини як особистості через удосконалення складових її духовності через самопізнання, самостворення. Найсуттєвішими результатами духовного розвитку є: досягнення гармонії психіки людини, формування її позитивних особистісних якостей, усвідомлення нею єдності себе та всього, що існує у Всесвіті. Не менш важливим для педагогів є відповідь на запитання про те, за якими ознаками можна визначити, що у дитини відбувається процес духовного розвитку.

Серед зовнішніх умов формування духовних потреб найбільш суттєвими є такі: наявність соціального середовища, яке здатне забезпечити особистості задоволення її потреби у повазі, любові, створювати атмосферу позитивного ставлення до неї; наближення людини до краси у всіх її виявах – природи, мистецтва, людських взаємин, учинків, діяльності, – використовуючи для цього будь-яку можливість; створення умов для виявлення творчих здібностей кожної людини через залучення її до різних видів нерегламентованої діяльності; надання достатньої кількості вільного часу для діяльності, яка відповідає індивідуальним інтересам, бажанням, нахилам; налагодження духовного спілкування „викладач – студент, студент – викладач” тощо.

З огляду на викладене, можна сформулювати основні психолого-педагогічні завдання, вираження яких буде сприяти духовному розвитку молоді особистості: формувати духовні ціннісні орієнтації; створювати умови для виникнення духовних станів та почуттів; виховувати емпатійність, формувати альтруїстичний тип поведінки; формувати уявлення про цінність будь-якого життя; розвивати естетичне світосприйняття, тобто здатність помічати, спостерігати, позитивно-емоційно оцінювати та прагнути створювати красу у довкіллі.

Викладачі інституту педагогічної освіти визначають досягнення духовності студента, орієнтуючись на ознаки духовно розвинутої особистості, а саме: наявність у молоді людини активної потреби у пізнанні світу, себе, сенсу життя та її реалізація у пізнавальній діяльності; активне прагнення до сприймання та створення краси; усвідомлення життя як вищої цінності; позитивні якісні зміни у системі ціннісних орієнтацій; здатність до незалежності від негативних впливів соціального оточення, завдяки вмінню розрізняти добро і зло, духовне і бездуховне, „вгамовувати” вияви зла в собі; низький рівень внутрішньої конфліктності; відкритість до самовдосконалення; виявлення бажання та вміння створювати та послідовно втілювати власну програму духовного саморозвитку.

Результативність духовного виховання перебуває у прямій залежності від умов, в яких студенти змогли б осягнути специфіку виховних ситуацій, типових для шкільної практики,

навчилися б знаходити правильні рішення, не допускати педагогічних помилок і прорахунків. Великі можливості в цьому плані має змістовна позааудиторна виховна робота. Позааудиторна робота розглядається як сукупність виховних заходів духовної спрямованості, які проводяться на кафедрі, в інституті, в університеті на основі студентського самоврядування, активності й самостійності студентів при керівній ролі студентського активу і вчасній допомозі викладачів.

Пріоритетними формами духовно-культурного виховання в позааудиторній діяльності визначаємо такі, де слова про художні твори доповнювалися б їх демонструванням, виразним читанням поетичних рядків. Практикуємо такі форми роботи, як музичні, педагогічні вітальні, лекції-концерти, обговорення у виставочних залах, дискусійні клуби, театралізовані диспути, художні конференції, бесіди за круглим столом.

Поліпшенню духовно-культурної освіченості студентів активно сприяють педагогічні гуртки і проблемні групи, що працюють в інституті педагогічної освіти. Для розвитку емоційної та раціональної підсистеми духовної культури студентів на засіданнях гуртків використовується навчальне моделювання. У процесі моделювання виникають відчуття, приходить розуміння гармонії та дисгармонії в поведінці учасників педагогічної ситуації. Оригінальні творчі розв'язки запропонованих завдань викликають позитивні емоції у студентів, сприяють розвитку емоційних та етичних уявлень про вчительську професію, формуванню духовного потенціалу майбутнього педагога.

Висновки висвітленого дослідження // . Отже, можна стверджувати, що духовність є складним гармонійним поєднанням певних психічних та особистісних якостей людини, вона є поєднанням таких особливостей інтелектуальної, почуттєво-емоційної та вольової сфер людини, які сприяють формуванню потреби у пізнанні світу, себе, інших людей та засвоєнню духовних цінностей. Проблема духовного розвитку студентів тісно пов'язана з проблемою творчості, адже духовні цінності і потреби – це складові елементи механізму формування творчої особистості майбутнього педагога. Духовний розвиток студентів – це важлива складова особистісної готовності майбутніх фахівців початкової школи до здійснення ефективної виховної діяльності.

Список використаних джерел та літератури:

1. Філософський словник соціальних термінів. – [вид. третє, доповн.]. – Харків : Р.И.Ф., 2005. – 672 с.
2. Бутенко Л. Л. Виховання загальної культури старшокласників засобами мистецтва : автореф. дис... канд. пед. наук / Л. Л. Бутенко. – Харків, 1995. – 24 с.
3. Новий тлумачний словник української мови : у 3-х томах. Т. 1 / укл. В. В. Яременко, О. М. Сліпущко. – К. : АКОНІТ, 2004. – 926 с.
4. Психологический словарь / авт.-сост. В. Н. Копорулина, М. Н. Смирнова, Н. О. Гордеева, Л. М. Балабанова ; под общ. ред. Ю. Л. Неймара. – Ростов-на-Дону : Феникс, 2003. – 640 с.
5. Сухомлинський В. О. Народження громадянина / В. О. Сухомлинський. – К. : Радянська школа, 1970. – 289 с.
6. Маценко Ж. Духовність як феномен психології / Ж. Маценко // Психологія внутрішнього світу. – К. : Редакція загальнопедагогічних газет, 2003. – 128 с.
7. Выготский Л. С. Психология искусства / Л. С. Выготский. – М. : Педагогика, 1987. – 86 с.
8. Бех І. Д. Духовний розвиток особистості: поступ у незвідане / І. Д. Бех // Психологія і педагогіка. – 2007. – № 1 (54).

Анотація

И.В.Казанжи

Формирование духовно-творческого потенциала будущих учителей начальных классов

В статье раскрыты основные понятия духовного развития современного студенчества; очерчены пути, формы и методы формирования духовного потенциала будущих учителей начальных классов.

Ключевые слова: *духовная культура, творческий потенциал, воспитательная среда, гуманистическая направленность воспитательного процесса, личностная готовность будущих учителей начальных классов.*

Summary

I.V.Kazanzy

Forming of Spiritual-Creative Potential of the Future Primary School Teachers

The article is devoted to the ways, forms and methods of the formation of a spiritual potential of future primary school teachers; the main conceptions of the contemporary studentship spiritual development are revealed here.

Key words: *spiritual culture, creative potential, pedagogical environment, humanitarian orientation of pedagogical process, personal readiness of feature primary school teachers.*

Дата надходження статті:

„1” вересня 2011 р.